

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, доцента АБАКУМОВОЇ Юлії Вікторівни
на дисертаційну роботу ЛИТВИНЕНКА Олексія Юрійовича
«КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ
ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ В УКРАЇНІ»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081- Право

Актуальність теми дисертації

Конституцією України передбачено перелік прав і свобод людини, зокрема тих, що належать їй від народження. Відповідно до Основного Закону, усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Такі права є невід'ємними та невідчужуваними. Визнання та захист прав людини є основним обов'язком держави. Забезпечення потреб та інтересів людини має виступати основним домінантом соціального життя.

Конституція України гарантує забезпечення та охорону прав і свобод кожної фізичної особи. Особа, засуджена до позбавлення волі, залишається громадянином України, тож їй належать усі права людини і громадянина, за винятком обмежень, які пов'язані з фактом її засудження.

Актуальність теми дисертації Литвиненко О. Ю. обумовлена тим, що така категорія осіб як особи, засуджені до відбування покарання в місцях несвободи є дещо уразливою, оскільки їх права, свободи та інтереси обмежуються відповідно до закону та вироку суду. У процесі реалізації своїх прав та свобод засуджені особи стикаються зі значними труднощами, причинами яких є як недосконалість вітчизняного законодавства, так і інші проблеми, зокрема недостатність фінансування, зловживання працівників установ виконання покарань та інше.

Оцінка обґрунтованості наукових результатів дисертації, їх достовірності та новизни.

Слід зазначити, що дисертаційне дослідження Литвиненка О. Ю. базується на комплексному системному підході та характеризується відповідним рівнем узагальнення. Належний ступінь наукової

обґрунтованості та достовірності результатів наукової роботи забезпечений застосуванням як загально наукових, так і спеціально юридичних методів наукового пізнання.

Зазначена оцінка ґрунтується на результатах опрацьованих здобувачем та використаних у тексті дисертації наукових, навчальних і нормативно-правових джерел (всього 205 найменувань на 25 сторінках), зібраних у ході даного дослідження статистичних та інших емпіричних матеріалів, а також виведених здобувачем на цій основі елементів наукової новизни (всього 7 положень). Логічно побудована структура дисертації дозволила автору послідовно розглянути всі окреслені ним питання та підвести під кожне положення новизни належну теоретичну базу.

В процесі дослідження, на виконання означеної мети дисертації, були досягнуті результати, які містять ознаки наукової новизни, зокрема:

вперше:

– сформульовано визначення поняття «кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні» як системи впорядкованих кримінально-виконавчим законодавством прав, обов'язків засуджених, які відбувають покарання в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби, що розглядається крізь призму реформування пенітенціарної системи України та міжнародних стандартів утримання ув'язнених і засуджених;

– на основі історико-правового аналізу законодавчих ініціатив центральних органів виконавчої влади, відповідальних за забезпечення формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, за часів чинності КВК України виокремлено три періоди трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні, а саме: I період (2004–2010 рр.), II період (2010–2016 рр.), III період (із 2016 р. й дотепер);

– запропоновано шляхи впровадження в діяльність виховних та виправних колоній міжнародного досвіду забезпечення

кримінальновиконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні.

Також автором було удосконалено:

– зв'язок правового статусу засуджених із прогресивною системою виконання покарання. Зокрема, доведено, що важливість прогресивної системи полягає в тому, що вона здатна за необхідних умов (формальних і матеріальних) і через відповідні форми (зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) суттєво гуманізувати початковий правовий статус засуджених;

– класифікацію законних інтересів засуджених в місцях несвободи в Україні за такими критеріями: 1) за часом дії; 2) за характером матеріального виразу (через реалізацію засудженим прагнення отримати передбачене законом соціальне благо); 3) за характером юридичних фактів; 4) за суб'єктами застосування;

– механізм упровадження міжнародного досвіду забезпечення правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні;

Ряд теоретичних положень дістали подальшого розвитку та обґрунтування, зокрема:

– позиції вчених щодо доцільності розгляду правового статусу засуджених як сукупності покладених на них обов'язків, наданих прав і гарантованих законних інтересів;

– доктринальні й нормативно-правові підходи до двоелементного змісту (структури) юридичних обов'язків засуджених, а саме: по-перше, це необхідність вчиняти певні дії; по-друге, необхідність утриматися від вчинення встановлених законом дій; – співвідношення законних інтересів засуджених в місцях несвободи в Україні з їхніми суб'єктивними правами та юридичними обов'язками;

– науково-практичні аргументи щодо виокремлення і кримінальновиконавчому законі самостійної статті, присвяченої

регламентації законних інтересів засуджених.

Достовірність наукових результатів дисертаційного дослідження забезпечується до того ж їх використанням:

- у науковій діяльності для формування теоретичного підґрунтя задля розвитку наукових досліджень опрацьованих категорій, зокрема: підготовки монографій, навчальних посібників, наукових статей, тез доповідей, а також при проведенні наукових і науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, круглих столів) (акт впровадження Академії Державної пенітенціарної служби від 23 листопада 2023 р.);

- у освітньому процесі при викладанні навчальної дисципліни «Кримінально-виконавче право» (акт впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 02 листопада 2023 р.);

- у правозастосовній діяльності – в процесі підготовки матеріалів про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі, а також під час реалізації елементів правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні (прав, обов'язків, законних інтересів) (акт впровадження Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України від 22 листопада 2023 р.).

Оцінка змісту дисертації, її завершеність та дотримання правил академічної доброчесності.

Дисертаційна робота представляє собою завершену наукову роботу, що складається із анотації, списку публікацій, вступу, трьох розділів, що охоплюють сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та шести додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність наукового дослідження, наголошено на зв'язку теми дисертаційного дослідження з науковими програмами і науковими темами закладу вищої освіти. Автор чітко визначив: мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, а також методологічну основу

дисертації. Сформульовано наукову новизну, викладено основні положення, які виносяться на захист. Належним чином продемонстровано наукове та практичне значення одержаних результатів. Зазначається про апробацію результатів наукового дослідження та вказуються публікації.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні»:

1) Проведено аналіз стану наукового дослідження кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні та його методологічний інструментарій. Наголошено на тому, що стан дослідження кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи та його методологічний інструментарій розглядається вперше, оскільки в сфері кримінально-виконавчої науки дослідження даної проблематики відбувалася фрагментарно. Зроблено висновок, що, фактично, у вітчизняній науці кримінально-виконавчого права зароджується нова парадигма методології майбутньої пенітенціарної науки, яка сьогодні активно проходить процес трансформації через шляхи виконання/відбування покарань в Україні.

2) Здійснено генезис правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні. Виокремлено декілька періодів трансформації правового статусу засуджених в місцях несвободи: перший період (1 січня 2004 р. – 9 грудня 2010 р.) – обумовлений введенням в дію КВК України у період функціонування Державного департаменту України з питань виконання покарань; другий період (9 грудня 2010 р. – 18 травня 2016 р.) – він припадає на каденцію Державної пенітенціарної служби України як центрального органу виконавчої влади у сфері виконання покарань; третій (сучасний) період (з 2016 р. й дотепер) – який повною мірою відбувається під егідою реформаційних ініціатив з боку Міністерства юстиції у сфері виконання кримінальних покарань. Подібна відомча приналежність повною мірою відповідає європейським стандартам щодо функціонування пенітенціарної системи.

3) Досліджено поняття та зміст кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні. У процесі дослідження дисертант доходить висновку, що кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях несвободи є різновидом спеціального статусу, який, у свою чергу, поділяється на правові статуси осіб, які відбувають різні види покарань (арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі) та формулює авторське визначення кримінально-виконавчих засад правового статусу засуджених в місцях несвободи.

В другому розділі «Кримінально-виконавча характеристика змістовних елементів правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні»:

1) Детально охарактеризовано права та обов'язки засуджених осіб в місцях несвободи в Україні у системі їх правового статусу. Зазначено, що на відміну від обов'язків, прописаних у КВК України в загальному вигляді, права засуджених регламентовані в ньому виключно докладно, що зумовлено, зокрема, прагненням створити додаткові гарантії забезпечення законності при виконанні покарань. Проаналізовано види і сутність прав та обов'язків осіб, засуджених до позбавлення волі. На основі проведеного дослідження запропоновано авторську класифікацію окремих груп спеціальних прав засуджених до позбавлення волі, зокрема: 1) ті, що спрямовані на забезпечення нормальної життєдіяльності під час відбування покарання; 2) направлені на підтримання соціальних зв'язків засуджених та їхнього контакту із зовнішнім світом; 3) які гарантують засудженим ефективний процес виправлення і ресоціалізації.

2) Досліджено сутність законних інтересів засуджених в місцях несвободи в Україні у системі їх правового статусу. За результатами вивчення доктрини кримінально-виконавчого права й нормативно-правових джерел обґрунтовано види законних інтересів засуджених. Зроблено висновок, що в окремих випадках законні інтереси засуджених збігаються з певними видами звільнення від відбування покарання (наприклад, помилування, умовно-

дострокове звільнення від відбування покарання).

В третьому розділі «Міжнародний досвід забезпечення правового статусу засуджених в місцях несвободи»:

1) Охарактеризовано міжнародні стандарти забезпечення правового статусу засуджених в місцях несвободи. Зазначено, зокрема, що вивчення міжнародних пенітенціарних стандартів показало, що невід'ємне право людини на життя закріплено в актах загального (універсального) характеру, які є обов'язковими в Україні в силу їх ратифікації Верховною Радою. Зазначено, що механізм реалізації правового статусу засуджених в місцях несвободи є актуальним в умовах сьогодення у зв'язку з прагненням Міністерства юстиції України посилити вектор гуманізації виконання та відбування покарань у частині надання певних послуг засудженим, розширення інституту альтернативних видів покарань, оптимізації установ виконання покарань. Моніторинг діяльності Міністерства юстиції України як головного суб'єкта реалізації державної політики у сфері виконання покарань та пробації є важливим моментом, оскільки від самого початку одразу вказує на наявність відмінності між захистом прав людини та захистом прав засудженого.

2) Запропоновано шляхи впровадження міжнародних стандартів забезпечення правового статусу засуджених в кримінально-виконавче законодавство України. Наголошено на необхідності урахування практики діяльності спеціальних міжнародних органів, що створені відповідно до міжнародно-правових актів і мають повноваження на розгляд справ стосовно захисту прав осіб, що засуджені до позбавлення волі.

У висновках до дисертаційної роботи автор викладає найбільш значущі аргументовані на сторінках роботи результати, які є підсумками проведеного ним наукового дослідження. Робить відповідні пропозиції щодо удосконалення вітчизняного законодавства у сфері забезпечення прав та свобод засуджених.

За своїм змістом та оформленням дисертаційне дослідження

Литвиненка Олексія Юрійовича повністю відповідає Стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 – Право. Дисертаційна робота є завершеною науковою працею та свідчить про наявність особистого внеску автора щодо підходів до визначення правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні.

На основі аналізу тексту дисертаційного дослідження, представленого для рецензування, можна зробити висновок, що дана робота є результатом самостійних досліджень Литвиненка Олексія Юрійовича і не містить елементів фальсифікації, компіляції, фабрикації, плагіату та запозичень. Використані ідеї, результати та тексти інших авторів мають належні посилання на відповідне джерело. Здобувач належним чином дотримувався правил та принципів академічної доброчесності.

Мова та стиль викладання результатів.

Дисертаційна робота написана науковою українською мовою, послідовно і логічно, з використанням загальноприйнятої правничої термінології. Стиль викладання науковий. Будова тексту дисертації, вдале оперування заявленою здобувачем методологією наукових досліджень свідчить про належне опанування автором методологією наукового пошуку та про глибоке розуміння дисертантом проблематики предмету дослідження.

Оприлюднення результатів дисертаційної роботи.

Наукові результати дисертації висвітлено в 8 публікаціях, із яких: 4 статті у наукових фахових виданнях України та 4 тези доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях. Наукові результати, описані в дисертаційній роботі, достатньо повно висвітлені у наукових публікаціях Литвиненко О. Ю.

Недоліки та зауваження до дисертаційної роботи.

Викладені у вступі та розділах основної частини дисертації положення, які стосуються постановки проблеми в цілому, окремих її аспектів, переконують у тому, що відповідні питання є теоретично і практично важливими, перспективними для наукового дослідження. При цьому, в цілому позитивно оцінюючи рецензовану працю, необхідно зазначити, що дисертація

містить окремі дискусійні питання, які потребують додаткової аргументації чи роз'яснення автором під час прилюдного захисту, зокрема:

1. Важливим компонентом дисертаційного дослідження є його мета, яка визначається відповідно до об'єкта та предмета дослідження, а відтак є орієнтиром усього процесу наукового пошуку здобувача. Мета рецензованого дослідження полягає у наданні кримінально-виконавчої характеристики правового статусу засуджених в місцях несвободи в Україні з формулюванням пропозицій щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства та практико орієнтованих рекомендацій (стор. 19 дис.). Однак, щодо формулювання пропозицій вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства, то цьому положенню поставленої мети відповідають лише два пункти наукової новизни, зокрема у п. 5 висновків до дисертаційного дослідження поверхово згадується про необхідність внесення змін до ст. 130 КВК України (стор. 181 дис.) та у п. 7 (стор. 182 дис.) пропонуються зміни до ч. 4 ст. 125 КВК України, а саме доповнити дану норму реченням такого змісту: «Для засуджених, які зобов'язані працювати на підставі і в порядку, встановлених цим Кодексом, і які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, обов'язковою є підготовка на курсах професійного навчання робітників на виробництві». Як на нашу думку автору дослідження бажано було б виокремити вказані пропозиції як окремі положення наукової новизни та дещо розширити пояснення необхідності таких змін до законодавства.

2. У своєму дисертаційному дослідженні Литвиненко О. Ю. багато разів застосовує поняття «місця несвободи». Слід зазначити, що у національному законодавстві використання такого терміну не передбачено. Він є не зовсім звичним для сучасної практики. Застосовуються такі поняття, як: «кримінально-виконавчої установи закритого типу» (КК України); «виправні колонії», «місця відбування покарання», «кримінально-виконавчі установи», «установи виконання покарань» (КВК України) тощо. Бажано було б під час прилюдного захисту обґрунтувати застосування дисертантом

саме цього терміну. Наскільки є доцільним використання цього поняття саме в такому значенні.

3. Стан дотримання прав людини в місцях позбавлення волі є одним з критеріїв, за яким світова спільнота оцінює рівень розвитку демократії в тій чи іншій державі. Досвід провідних демократичних країн світу свідчить про важливість та необхідність контролю за діяльністю системи виконання кримінальних покарань, оскільки в цій сфері суспільних відносин існує значний ризик порушення прав людини. Литвиненко О. Ю. у своїй дисертації досліджує шляхи та проблеми забезпечення прав людини у процесі виконання кримінальних покарань (підрозділи: 2.1; 2.2; 3.1), але, на нашу думку, робота тільки б виграла, якщо б автор надав також кримінологічні характеристики забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі.

4. Серед основних прав засуджених автор розглядає право таких осіб на побачення (стор. 104-106 дис.). В той же час дисертант не торкається особливостей цього питання щодо осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Хотілося б почути думку дисертанта, чи не вважає він певним недоліком чинного кримінально-виконавчого законодавства України наявність у засуджених до довічного позбавлення волі права одержувати один раз на два місяці тривале побачення (відповідно до ч. 5 ст. 151 КВК України), у той час як особи, засуджені до позбавлення волі на певний строк, мають право на таку ж періодичність щодо тривалих побачень, знаходячись у дільниці ресоціалізації (одне тривале побачення на два місяці), та одне тривале побачення на три місяці, якщо вони знаходяться в дільниці посиленого контролю (відповідно до ч. 4 ст. 110 КВК України).

Слід зазначити, що наведені зауваження мають локальний, переважно дискусійний, характер і в цілому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Висновок про дисертаційну роботу.

Вважаю, що дисертаційна робота Литвиненка Олексія Юрійовича на тему «Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених в місцях

несвободи в Україні» на здобуття ступеня доктора філософії виконана на високому науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності та є закінченим науковим дослідженням, у якому вирішена наукова проблема, що склала зміст предмету даної наукової роботи. Дисертація містить нові наукові положення й науково обґрунтовані результати, які мають істотне значення для галузі знань 08 – Право. Зміст дисертації відповідає заявленій дисертантом науковій спеціальності, робота пройшла належну апробацію.

Виходячи з зазначеного, на основі вивчення дисертації та наукових праць, опублікованих по темі дисертації, слід зробити висновок, що рецензована дисертація відповідає вимогам чинного законодавства України, що передбачені в пп. 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Здобувач Литвиненко Олексій Юрійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 – Право, за спеціальністю 081 – Право.

Рецензент:

Директор Інституту економіки
та права Класичного приватного
університету, доктор юридичних
наук, доцент

Юлія АБАКУМОВА